

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА АНТИЧНОСТІ, СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ДОМОДЕРНОЇ ДОБИ**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету історії та
міжнародних відносин

/Віталій АНДРЕЙКО/
_____ 2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ДАВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
Галузь знань	01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність	014 Середня освіта
Предметна спеціальність	014.03 Середня освіта (Історія)
Освітня програма	Історія
Статус дисципліни	обов'язкова
Мова навчання	українська

Ужгород 2023

Робоча програма навчальної дисципліни «Давні цивілізації на території України» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта (Історія), освітньої програми: Історія.

Розробник: Федака С. Д. – професор, доктор історичних наук.

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, протокол № 10 від 30 травня 2023 р.

Завідувач кафедри доц. Ігор ЛІХТЕЙ

Схвалено науково-методичною комісією факультету історії та міжнародних відносин, протокол № 8 від 30 червня 2023 р.

Голова науково-методичної комісії доц. Світлана МИШКО

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4,5	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 135	1	1
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання:	2	2
	Лекції:	
	46	14
аудиторних – 4,7	Практичні (семінарські):	
самостійної роботи студента – 5	20	6
Вид підсумкового контролю: іспит	Лабораторні:	
	-	-
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	69	115

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Нормативний курс «Давні цивілізації на території України» є базовим для підготовки висококваліфікованих фахівців. Дисципліна викладається на факультеті історії та міжнародних відносин для студентів денної та заочної форм навчання у другому семестрі, 1-го року навчання у відповідності до освітньої програми підготовки бакалаврів спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія).

Метою навчальної дисципліни є систематичне, комплексне, об'єктивне вивчення та аналіз політичної, соціальної історії, господарської та культурної сфер розвитку стародавньої України. Завдяки вивченню названої дисципліни студенти спроможні сформулювати уявлення про специфіку розвитку давніх цивілізацій.

Відповідно до освітньої програми «Історія», вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти відповідної спеціальності таких компетентностей:

- **інтегральна компетентність** – здатність розв'язувати складні спеціалізовані практичні завдання в галузі середньої освіти, що передбачає застосування концептуальних методів освітніх наук, предметних знань, психології, теорії та методики навчання і характеризується комплексністю та невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах середньої освіти;
- **загальні компетентності (ЗК):**
 - здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК – 03);
 - здатність працювати в команді (ЗК – 04);
 - здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК – 07);
 - навички використання інформаційних і комунікаційних технологій (ЗК – 08);
- **фахові компетентності (ФК):**
 - здатність до формування в учнів ключових і предметних компетентностей та здійснення міжпредметних зв'язків (ФК – 01);

- володіти основами цілепокладання, планування та проектування процесу навчання учнів (ФК – 02);
- здатність здійснювати об'єктивний контроль і оцінювання рівня навчальних досягнень учнів (ФК – 03);
- здатність до пошуку ефективних шляхів мотивації дитини до саморозвитку (самовизначення, усвідомленого ставлення до навчання) (ФК – 04).
- **предметні компетентності (ПК):**
 - здатність використовувати методологію історії як науки (ПК – 01);
 - здатність орієнтуватися в історичному часі, застосовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу, доцільно використовувати категоріально-понятійний апарат і хронологію історичної науки (ПК – 02);
 - здатність ефективно й грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації, будувати усні й письмові висловлення щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії (ПК – 03);
 - здатність розкривати загальну структуру історичної науки на основі взаємозв'язку основних історичних подій та постатей (ПК – 04);
 - здатність характеризувати досягнення історичної науки та сучасний стан історичних інституцій, їхні ролі у суспільному житті, оцінювати та визначати історичні джерела (пам'ятки) (ПК – 05);
 - здатність застосовувати системні знання з історії та методики навчання історії у викладанні предмета в базовій середній школі, здійснювати структурування навчального матеріалу (ПК – 06);
 - здатність застосовувати пошук, аналіз та розуміння архівних матеріалів, дискутувати про минуле в політичному й культурному аспектах (ПК – 07);
 - здатність чітко і логічно відтворювати базові історичні знання, оцінювати нові відомості, факти, події та інтерпретації в контексті формування в учнів цілісної історичної картини світу (ПК – 08).

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «Давні цивілізації на території України» є опанування таких навчальних дисциплін (НД) освітньої програми (ОП):

Шифр НД за ОП: ОК 02. Палеоісторія;

Шифр НД за ОП: ОК 03. Історія та культура стародавнього Сходу.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми (ОП), вивчення навчальної дисципліни «Давні цивілізації на території України» повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Пояснює та аналізує суспільні явища, процеси й тенденції у державі та світі, концепцію сталого розвитку людства.	ПРН – 01
Уміє використовувати інструменти демократичної правової держави у професійній та громадській діяльності.	ПРН – 06
Застосовує методи та прийоми навчання, інновації, міжпредметні зв'язки у професійній діяльності у закладах загальної середньої освіти, фахової передвищої освіти, здатний оцінювати результати їх застосування.	ПРН – 08
Здатний цінувати розмаїття та мультикультурність, керуватися в педагогічній діяльності етичними нормами, принципами толерантності, діалогу й співробітництва, проектувати психологічно безпечне й комфортне освітнє	ПРН – 11

середовище у закладах загальної середньої освіти, враховуючи особливості національних спільнот.	
Характеризує об'єктивно й неупереджено історичні події та постаті різних історичних періодів.	ПРН – 14
Знає історичні особливості розвитку регіонів України, реалізовує краєзнавчий підхід на уроках історії, у позакласній та позашкільній роботі з учнівською молоддю.	ПРН – 18

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Давні цивілізації на території України»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПРН
Розуміє еволюцію історичного процесу, хронологію та етапи розвитку історії. Спроможний назвати основні концептуальні підходи, що використовуються при періодизації вітчизняної та світової історії	ПРН – 01
Розуміє особливості сучасної наукової історичної картини світу, їх основні проблеми та суперечності; знає основні напрямки та тенденції сучасного історичного дискурсу та його зв'язки	ПРН – 06
Спроможний пояснити за допомогою сучасних та різноманітних методів дослідження особливості історичного розвитку світу	ПРН – 08
Вміє визначити значення політичних, економічних, культурних, духовних чинників в історичному процесі, вміє користуватися набутими історичними знаннями у виховній роботі з учнями	ПРН – 11
Знає зміст предметної термінології, наукову періодизацію історичних процесів; вміє ідентифікувати визначні історичні постаті та характеризувати їх досягнення й недоліки	ПРН – 14
Вміє простежити цінність захисту незалежності, територіальної цілісності та демократичного устрою України, реалізує краєзнавчий підхід, здатний до критичного осмислення наявного масиву інформації.	ПРН – 18

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни «Давні цивілізації на території України» є: практичні заняття, модульні контрольні роботи та іспит.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: виступи на практичних заняттях тощо. Контроль самостійної роботи здійснюється шляхом перевірки виконаних завдань на практичних заняттях, консультаціях.

Форма модульного контролю: письмові контрольні роботи.

Модульний контроль складається з поточного контролю та модульного контрольного оцінювання.

Форма підсумкового семестрового контролю: усний іспит наприкінці 2 семестру.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Модуль 1

Поточне оцінювання та самостійна робота						Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	CP	50	100
06	06	06	06	06	20		

T1, T2 ... – теми

CP – самостійна робота

Модуль 2

Поточне оцінювання та самостійна робота						Модульна контрольна робота	Сума
T6	T7	T8	T9	T10	CP	50	100
06	06	06	06	06	20		

T1, T2 ... – теми

CP – самостійна робота

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1	Модуль 2	Максимальна кількість балів (сумарна)
	Кількість	Кількість	
Практичні (семінарські) заняття	5	5	60
Самостійна робота	1	1	40
Модульна контрольна робота	1	1	100
Разом			200

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Виконання модульної контрольної роботи передбачає письмові відповіді на теоретичні питання, різних рівнів складності. За кожен правильну відповідь на 3 теоретичні завдання студент може отримати від 10 до 20 балів максимум. До модульної контрольної роботи допускаються студенти, як відвідали не менше 90 % аудиторних занять (або відпрацювали пропущені заняття на консультаціях) і отримали не менше 60 % від можливої кількості балів за поточну роботу.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Оцінка за шкалою ECTS	Кількість балів	Оцінка за національною шкалою (іспит)	Критерії знань
A	90-100	відмінно	Студент міцно засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення навчальних першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок
B	82-89	добре	Студент добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає його; має практичні навички, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, вільно володіє державною мовою; але припускається певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного завдання
C	74-81		
D	64-73		Студент в основному опанував теоретичними знаннями навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає,

		задовільно	плутає поняття, додаткові питання викликають у студента невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю
E	60-63		
FX	35-59	незадовільно	Студент не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутні наукове мислення, практичні навички не сформовані
F	0-34		

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1

Тема 1. ВСТУП ДО КУРСУ. КАМ'ЯНИЙ ВІК НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.

Обсяг і завдання курсу. Особливості лекційних і практичних занять з історії України, самостійної роботи, форм контролю за вивченням курсу. Об'єкт і предмет стародавньої і середньовічної історії України. Геополітична цілісність України, роль різних регіонів в її історії. Місце Закарпаття в історії України. Співвідношення предметів історії України й історичного краєзнавства. Джерела та історіографія курсу. Основні категорії і поняття з джерелознавства та історіографії України. Видатні дослідники. Характеристика різних підручників, посібників, енциклопедично-довідкових видань, Інтернет-джерела. Карти й атласи з історії України, особливості роботи з ними.

Палеоліт та його особливості на Україні. Характеристика природно- кліматичних умов. Рослинний і тваринний світ. Ранній палеоліт. Архантропи, їхні стоянки на Україні. Характеристика матеріальної культури. Час і шляхи заселення території України. Закарпатська група пам'яток типу стоянки Королеве. Знахідки в Луці-Врублівецькій на Середньому Дністрі. Кримські і нижньодніпровські пам'ятки. Фізичний тип викопної людини.

Середній палеоліт. Природні умови мустьєрської епохи. Неандертальці, їхній фізичний тип, заняття, основні пам'ятки на Україні. Льодовик та його вплив на людське суспільство. Кримська, дніпровська, закарпатська, дністровсько-подільська група, донецько-приазовська та інші групи пам'яток. Знаряддя праці. Способи добування засобів існування. Умови проживання та особливості жител.

Пізній палеоліт. Загальна характеристика. Фізичний тип кроманьйонської людини. Кроманьйонці, їхня поширеність на Україні і чисельність. Мисливство, збиральництво, виготовлення знарядь праці. Муст'єрська техніка. Суспільний устрій. Первісно-родова община. Матріархат. Виникнення племінної структури. Суспільства мисливців на мамонтів і мисливців на степових тварин. Максимум зледеніння та подальше потепління.

Основні групи пам'яток в Україні. Прикарпатська група стоянок (Молодове, Бабин, Кормань та ін.), волинська група (Городок, Липа та ін.), середньо-дніпровська (Межиріччя, Кирилівська і Фастівська стоянки), деснянська (Мізин), степова (Амвросіївка), кримська групи. Дальший розвиток крем'яного і кістяного виробництва у пізньому палеоліті. Житлове будівництво. Проблема формування соціальних інститутів. Зародження мистецтва. Пізньопалеолітичне мистецтво Європи. Мистецькі пам'ятки на території України. Формування релігійних уявлень.

Мезоліт, його кліматичні та господарські особливості на Україні. Природні умови. Загострення кризи привласнюючого господарства. Головні етапи розвитку мезоліту. Головні області українського мезоліту. Лук і стріли, їх вплив на господарське життя. Розвиток мікролітичної техніки в мезоліті. Диференціація знарядь. Особливості господарства мезолітичного населення. Зміна форм полювання. Перші ознаки доместикації тварин. Приручення собаки.

Мезолітичні стоянки на території України. Вірування і поховальний обряд в мезолітичну епоху. Рибальство. Мікроліти. Винайдення луку і стріл. Криза мисливського господарства.

Місце і значення кам'яного віку в історії України. Вивчення кам'яного віку в закладах середньої освіти України.

Тема 2. НЕОЛІТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Визначення неоліту. Неолітична революція, її суть і особливості на Україні. Перші злаки і приручені тварини. Кераміка, нові матеріали. Удосконалення техніки виробництва знарядь з кременю і каменю, їх дальша спеціалізація. Нові явища в економіці: поява примітивного землеробства і скотарства, удосконалення традиційних промислів. Основні етнічні спільності в неолітичну епоху на території України. Буго–дністровська культура. Проблеми походження. Етапи розвитку. Територія поширення. Матеріальні і духовна культури. Особливості матеріальної культури. Культура лінійно–стрічкової кераміки. Походження, хронологія і територія поширення культури на території України. Характерні риси матеріальної культури і господарства. Інші неолітичні культури України: дунайська, риська, сурсько-дніпровська, ямково-гребінцевої кераміки, дніпро-донецька. Характеристика їхніх основних поселень і могильників. Історична доля неолітичних культур. Вивчення неоліту в закладах середньої освіти України.

Тема 3. КУЛЬТУРИ МІДНО-БРОНЗОВОГО ВІКУ.

Зародження металургії міді. Особливості енеоліту (мідного віку) на Україні. Характерні риси енеолітичної доби. Палеометали та їх значення в історії людини. Нові досягнення в господарстві. Особливості енеолітичного періоду на території України. Основні археологічні культури мідного віку України. Трипільська культура. Дослідники. Проблема походження. Хронологія. Основні етапи розвитку. Територія поширення. Основні пам'ятки. Характерні риси матеріальної культури. Житла. Господарство й побут. Духовна культура. Мистецтво. Особливості матеріальної культури і побуту в різних районах поширення культури. Релігійні вірування трипільських племен. Мистецтво і традиції. Історична доля трипільців.

Середньостогівська культура. Дискусія про час і місце приручення коня. Ямна культура. Індоевропейська проблема. Культура лійчастого посуду. Походження і територія поширення. Пам'ятки Західного Побужжя. Характерні особливості матеріальної і духовна культури, господарства і побуту. Релігійні уявлення і мистецтво. Історична доля населення культури лійчастого посуду. Культура кулястих амфор. Територія поширення в Україні. Залишки поселень. Особливості поховальних пам'яток. Господарство. Соціальні відносини і духовна культура. Могильники на території Волині і Поділля. Історична доля племен культури кулястих амфор.

Особливості бронзового віку на Україні. Перший суспільний поділ праці. 19 культур бронзового віку на Україні, характеристика основних з них. Культури шнурової кераміки. Проблема походження. Територія поширення. Хронологія. Характеристика матеріальної і духовної культури. Історична доля. Етнокультурна ситуація в середньому періоді епохи бронзи. Зміна у виробництві та економічних зв'язках з сусідніми територіями. Дроблення великих етнокультурних спільностей. Комарівська культура в Північному Прикарпатті і Західному Поділлі. Проблема походження. Поселення і поховальні пам'ятки. Характерні риси господарства, матеріальної і духовної культури. Тшцінецька (східнотшцінецька) культура в Північній Україні. Проблема походження. Характерні риси матеріальної і духовної культури. Пам'ятки на Лівобережжі Дніпра.

Племена катакомбної культури, одомашнення ними курей, використання лікарських рослин. Зрубна культура. Племена комарово-тшцінецької культури – найдавніші протослов'яни. Похолодання клімату на зламі XIII-XII ст. до н.е. і спричинена ним міграція племен. Значення мідно-бронзового віку в історії України. Вивчення мідно-бронзового віку в закладах середньої освіти України.

Тема 4. РАННЬОЗАЛІЗНИЙ ВІК: КИММЕРІЙСЬКА ДОБА.

Зародження чорної металургії. Значення заліза і залізобробки. Другий суспільний поділ праці.

Кіммерійці. Письмові відомості грецьких та близькосхідних джерел. Територія поширення. Етапи розвитку. Характерні риси матеріальної і духовної культури, господарства. Соціальні відносини. Поховальний обряд.

Праслов'янські племена чорноліської культури. Їхні укріплені поселення, система фортифікаційних укріплень. Загальна характеристика ранньозалізного часу. Зміни в господарстві, духовній культурі, суспільних відносинах. Особливості ранньозалізного віку на території України. Населення Українського лісостепу в період передскіфського часу. Чорноліська культура в межиріччі Дніпра й Дністра. Проблема виникнення. Територія поширення і локальні групи. Археологічні пам'ятки. Характеристика матеріальної і духовної культури. Поховальний обряд. Історична доля. Лужицька культура у Західній Волині. Проблема походження. Територія поширення. Тарнобжеська та ульвівська групи. Основні пам'ятки. Головні риси господарства, матеріальної і духовної культури. Історична доля. Висоцька культура в межиріччі Стиру, Дністра і Сяну. Проблема походження. Територія поширення. Основні пам'ятки. Поселення і могильники. Характерні риси культури. Історична доля населення. Вивчення ранньозалізного віку в закладах середньої освіти України.

Тема 5. ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я.

Грецька колонізація Північного Причорномор'я. Причини колонізації. Географія грецьких колоній. Етапи колонізації. Структура античних міст. Міста Дніпровсько-Бузького лиману: Борисфеніда та Ольвія. Міста Дністровського лиману: Тіра і Ніконій. Поселення на території Кримського півострова. Античне місто Херсонес. Міста Боспорської держави. Матеріальна культура населення античних міст північного Причорномор'я. Господарство, ремесла, побут, суспільні відносини тощо. Духовна культура. Вірування і поховальний обряд. Сільськогосподарська округа. Зв'язки античних міст Північного Причорномор'я із скіфами і сарматами. Історична доля античних міст-держав на північному узбережжі Чорного моря. Вивчення античних колоній Північного Причорномор'я в закладах середньої освіти України.

Модуль 2

Тема 6. СКІФСЬКА ДОБА. Скіфи, їхня матеріальна і духовна культура. Проблема походження. Письмові свідчення про скіфів. Поняття про скіфську "п'ятирицю" у сфері матеріальної культури. Племінна структура скіфського світу. Вірування, міфи, божества скіфів. "Скіфська оповідь" Геродота. Складання державності у скіфів. Похід Дарія I на Скіфію. Велика Скіфія царя Атея. Походи проти скіфів Філіпа Македонського і Зопіріона. Головні скіфські кургани та археологічні пам'ятки.: кургани, городища, селища. Матеріальна і духовна культура скіфів, господарство, соціальні відносини, релігійні уявлення, поховальний обряд. Скіфське мистецтво. "Звіриний стиль" і його корені. Військова справа у скіфів. Зв'язки з античними містами. Пам'ятки скіфів-землеробів у пониззі Дніпра. Каменське городище. Пам'ятки скіфів-орачів на Правобережжі України. Пам'ятки скіфів-орачів на Лівобережжі Дніпра. Більське городище. Курганні могильники у басейні Сули та інших лівобережних приток Дніпра.

Боспорське царство, його головні міста. Особливості економічної і політичної історії. Дві династії Боспору. Взаємини Боспорського царства з навколишніми варварськими племенами. Таври у Криму, їхня матеріальна і духовна культура.

Сармати, особливості їхнього військового устрою, пережитки матриархату у сарматів. Тяжка кавалерія та отруєні стріли як фактор військової могутності. Основні сарматські племена та їхнє розселення на території сучасної України. Матеріальна культура сарматів, головні археологічні пам'ятки.

«Мала Скіфія» в пониззі Дніпра і Криму. Неаполь Скіфський. Селища і городища пізніх скіфів. Їх історична доля. Загальна характеристика сарматів. Письмові джерела. Етапи розвитку. Племінний склад. Археологічні пам'ятки. Матеріальна і духовна культура, господарство. Військова справа. Суспільні відносини, особливості мистецтва і релігійні уявлення. Поховальний обряд. Історична доля і традиції сарматів у наступних століттях. Вивчення скіфо-сарматської доби в закладах середньої освіти України.

Тема 7. РАННІ СЛОВ'ЯНИ НА РУБЕЖІ НАШОЇ ЕРИ. Загальна характеристика періоду. Особливості розвитку населення лісостепової зони України в пізньолатенський час. Ранні слов'яни.

Перші згадки про слов'ян. Зарубинецька культура. Дослідники. Проблема походження. Територія поширення. Етапи розвитку. Археологічні пам'ятки. Характеристика господарства, матеріальної і духовної культури. Поховальний обряд. Історична доля. Пшеворська культура. Дослідники. Територія поширення. Пшеворське населення Західної Волині та Верхнього Подністрів'я. Етнічний склад. Господарство, матеріальна і духовна культура. Особливості поховального обряду. Історична доля. Липицька культура. Дослідники. Проблема походження. Етнічний склад. Територія поширення. Археологічні пам'ятки. Господарство, матеріальна і духовна культура. Поховальний обряд. Історична доля населення. Вивчення ранньослов'янської доби віку в закладах середньої освіти України.

Тема 8. ЕПОХА ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ. Загальна характеристика періоду. Провінційно-римські культурні впливи та їхнє значення у розвитку варварського населення другої чверті I тис. н.е. Зубрицька культура (волино-подільська група). Проблема походження. Територія поширення. Етнічний склад. Археологічні пам'ятки. Особливості матеріальної і духовної культури. Господарство зубрицького населення. Історична доля. Вельбарська культура. Територія і основні шляхи поширення на території України. Етнічний склад. Готи, їхнє розселення у Подніпров'ї. Матеріальна і духовна культура, поширення християнства. Єпископ Ульфїла та його переклад Біблії. Готські війни проти Риму, втягування у них слов'ян та інших племен з українських теренів. «Держава Германаріха» та її значення у формуванні черняхівської культури. Господарство. Характеристика матеріальної і духовної культури. Особливості поховального обряду. Історична доля. Черняхівська культура. Історія вивчення. Проблема походження. Етнічний склад. Територія поширення. Локальні групи населення лісостепової зони України; межиріччя Дністра, Пруту і Дунаю; Північно-Західного Причорномор'я. Археологічні пам'ятки. Господарство, ремесла та соціальні відносини. Духовна культура. Поховальні пам'ятки. Історична доля. Культура карпатських курганів. Проблема походження. Територія поширення. Етнічний склад населення. Поселення та могильники. Господарство, матеріальна і духовна культура. Особливості поховального обряду. Історична доля. Київська культура. Проблема походження. Територія поширення. Археологічні пам'ятки. Характеристика господарства, матеріальної і духовної культури. Особливості поховального обряду. Роль у формуванні ранньосередньовічних слов'янських культур

Гуни, специфіка їхнього етногенезу. Роль гунів у розгромі античної цивілізації у Північному Причорномор'ї. Українські землі у добу Великого переселення народів. Вивчення Великого переселення народів в закладах середньої освіти України..

Тема 9. РАННІ СЛОВ'ЯНИ У ТРЕТІЙ ЧВЕРТІ I ТИС. Н.Е. Античні історики про ранніх слов'ян. Основні джерела та суперечності між ними. Демократичний устрій слов'ян, особливості їхнього військового мистецтва. Слов'яни на українських теренах у світлі археологічних джерел. Венеди. Анти. Склавини. Племена зарубинецької культури, їхнє землеробство, тваринництво, ремесла, житлобудівництво, особливості побуту і повсякденного життя. Основні пам'ятки зарубинецької культури. Київська культура та її особливості. Черняхівська культура, дискусія про її етнічну приналежність. Її головні археологічні пам'ятки. Слов'янські риси черняхівців. Особливості слов'янської кераміки та інших аспектів матеріальної культури. Духовна культура черняхівців. Держава антів та відображення її у візантійських джерелах. Війни слов'ян проти Візантії, колонізація Балканського півострова, роль українських теренів у цих процесах. Навала аварів на державу антів.

Празька культура. Етнічний склад населення. Територія поширення. Топографія поселень. Корчацька група на території Волині. Господарство, матеріальна і духовна культура. Поховальні пам'ятки. Історична доля празьких племен. Пеньківська культура. Історія вивчення. Територія поширення. Топографія поселень. Особливості матеріальної і духовної культури. Поховальні пам'ятки. Розвиток залізообробного ремесла. Історична доля. Колочинська культура. Райковецька, Волинцівська, Роменська культури VIII ст. Райковецька культура. Проблема виникнення. Територія поширення. Археологічні пам'ятки: селища, городища, могильники, святилища. Особливості господарства, матеріальної і духовної культури. Поховальний обряд. Історична доля

населення. Літописні племена східних слов'ян. Вивчення ранньослов'янської доби віку в закладах середньої освіти України.

Тема 10. СУСІДИ РАННІХ СЛОВ'ЯН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ. Праболагри і хозари у Приазов'ї. Салтово-маяцька культура. Печеніги. Херсонес у ранньому середньовіччі. Вивчення сусідів ранніх слов'ян в закладах середньої освіти України.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Усього	Кількість годин					
		Денна форма навчання			Заочна форма навчання		
		у тому числі					
		Лекції	Семинарські	Самостійна робота	Лекції	Семинарські	Самостійна робота
Модуль 1							
Тема 1. Вступ до курсу. Кам'яний вік на території України.	27	4	2	8	2	-	11
Тема 2. Неолітична революція та її наслідки.	25	2	2	9	2	-	10
Тема 3. Культури мідно-бронзового віку.	26	6	2	5	-	2	11
Тема 4. Ранньозалізний вік: кіммерійська доба.	26	6	2	5	-	2	11
Тема 5. Грецька колонізація Північного Причорномор'я.	30	2	2	9	2	-	15
<i>Модульна контрольна робота</i>	2	2	-	-	-	-	-
<i>Разом за модуль</i>	136	22	10	36	6	4	58
Модуль 2							
Тема 6. Скіфська доба.	28	4	2	8	-	2	12
Тема 7. Ранні слов'яни на рубежі нашої ери.	26	6	2	5	2	-	10
Тема 8. Епоха Великого переселення народів.	26	6	2	5	2	-	10
Тема 9. Ранні слов'яни у третій чверті I тис. н.е.	25	4	2	7	2	-	10
Тема 10. Сусіди ранніх слов'ян на території України.	27	2	2	8	-	-	15
<i>Модульна контрольна робота</i>	2	2	-	-	2	-	-
<i>Разом за модуль</i>	134	24	10	33	8	2	57
<i>Разом за семестр</i>	270	46	20	69	14	6	115
Разом годин:	270	46	20	69	14	6	115

6.3. Темі практичних (семинарських) занять*

№ з/п	Назва теми	Кількість годин денна форма навч.	Кількість годин заочн. форма навч.
Модуль 1			
1.	Кам'яний вік на території України.	2	-
2.	Неолітична революція та її наслідки	2	-

3.	Трипільська протоцивілізація. Середньостогівська та інші енеолітичні культури. Ранній і середній бронзовий вік	2	2
4.	Ранньозалізний вік. Грецька колонізація Північного Причорномор'я	2	2
5.	Скіфська та сарматська державність на території України і Боспорське царство	2	-
Модуль 2			
6.	Ранні слов'яни на рубежі н.е.	2	2
7.	Слов'яни у добу Великого переселення народів	2	-
8.	Готи і початок Великого переселення народів	2	-
9.	Гуни, авари і болгари на території України	2	-
10.	Слов'яни напередодні утворення Київської Русі	2	-
Разом		20	6

*використання елементів неформального навчання – здобувач із запропонованих як альтернативних форм практичних занять (проходження дотичних до тем модуля онлайн курсів на платформах Прометеус, Освіторія, EdEra та ін.) може обрати 1 і за наявності сертифіката отримати кількість балів передбачених за конкретну тему.

6.4. Самостійна робота

Самостійна робота студента під час вивчення курсу «Давні цивілізації України» містить педагогічно-методичну складову та здійснюється за напрямами:

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
Модуль 1			
1	Матеріальна і духовна культура неолітичних племен України	5	5
2	Матеріальна і духовна культура трипільських племен	5	5
3	Розробка тестів для поточного або підсумкового контролю за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (6 клас). (Див.: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс 6 – 9 класи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9_klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf)	10	10
Разом за модуль		20	20
Модуль 2			
1	Культура античних міст-колоній Північного Причорномор'я	5	5
2	Матеріальна і духовна культура ранньослов'янських племен України	5	5
3	Розробка тестів для поточного або підсумкового контролю за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (6 клас). (Див.: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс 6 – 9 класи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9_klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf)	10	10
Разом за модуль		20	20
Разом за семестр		40	40

6.5. Перелік питань для підсумкового контролю

1. Періодизація найдавнішої історії України
2. Ранній палеоліт
3. Мустьєрська доба
4. Розвиток суспільства у пізньому палеоліті України: загальна характеристика
5. Суспільство мисливців на мамонтів
6. Суспільство мисливців на бізонів
7. Суспільство мисливців на оленів
8. Мезоліт
9. Суть і особливості неолітичної революції на українських землях
10. Неолітичні племена лісової і лісостепової зони України
11. Неолітичні племена степової зони України
12. Мідний вік
13. Трипільська протоцивілізація
14. Ранній період Трипільської протоцивілізації
15. Середній період Трипільської протоцивілізації
16. Пізній період Трипільської протоцивілізації
17. Середньостогівські племена
18. Племена ямної культурної спільноти на Україні
19. Бронзовий вік на Україні: загальна характеристика.
20. Племена раннього бронзового віку на Україні
21. Племена середнього бронзового віку на Україні
22. Племена пізнього бронзового віку на Україні
23. Особливості бронзового віку на Закарпатті
24. Перехід різних племен від бронзового до ранньозалізного віку на українських теренах.
25. Кіммерійці та їхня культура
26. Грецька колонізація
27. Тіра
28. Ольвія
29. Херсонес
30. Пантікапей
31. Боспорське царство: перша і друга династії
32. Боспорське царство: третя і четверта династії
33. Таври
34. Економіка та матеріальна культура скіфів
35. Особливості скіфської державності та суспільного устрою.
36. Похід Дарія I на скіфів
37. Скіфські кургани
38. Фракійці
39. Кельти
40. Економіка та матеріальна культура сарматів.
41. П'ять хвиль сарматської експансії у Північному Причорномор'ю.
42. Пізнє скіфське царство
43. Римська цивілізація у Північному Причорномор'ї.
44. Зарубинецькі племена
45. Готи

46. Черняхівські племена
47. Гуни
48. Закарпаття у перші століття нашої ери.
49. Античні джерела про ранніх слов'ян
50. Експансія ранніх слов'ян у Візантію.
51. Особливості розвитку племен празько-корчацької культури VI-VII ст.
52. Особливості матеріального і духовного розвитку племен пеньківської культури
53. Особливості матеріального і духовного розвитку племен колочинської культури
54. Особливості матеріального і духовного розвитку племен Роменсько-Боршевської культури
55. Особливості матеріальної і духовної племен культури Лука-Райковецька
56. Особливості матеріальної і духовної культури східнослов'янських племен VIII-IX ст.
57. Авари
58. Болгари
59. Хозари
60. Крим у VI-VIII ст.

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

З метою підвищення якості засвоєння матеріалу при проведенні занять використовуються унаочнюючі матеріали: джерельна література, що сприяють формуванню повного уявлення про культурний феномен; візуалізацію. Карти та атласи.

Проведення занять передбачає стандартно обладнані навчальні аудиторії та використання технічних засобів (ноутбук, проектор, мультимедійна дошка).

Програмне забезпечення: доступ до мережі Інтернет, сайт електронного навчання УжНУ, корпоративна пошта.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Джерела:

Геродот. Історія в дев'яти книгах. – К., 1993.

Основна література:

1. Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. - Т.2. Мідно бронзовий і початок залізного віку. - Ужгород: ТИМРАНІ, 2020. - 232 с.
2. Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. - Т.3. Скіфо-антична доба. - Ужгород: ТИМРАНІ, 2020. - 232 с.
3. Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. - Т.4. Велике переселення народів. - Ужгород: ТИМРАНІ, 2020. - 232 с.
4. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992.
5. Археологія України. – К.: Либідь, 2005.
6. Археологія Української РСР: У 3-х т. – Київ, 1971-1975.
7. Археологія. – 1993. – №3. Спецвипуск до 100-річчя відкриття Трипілля.
8. Ауліх В.В. Зимнівське городище. – К., 1972;
9. Балагурі Е.А. Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби на Закарпатті// Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С.70-75.
10. Балагурі Е.А., Бідзіля В.І., Пеняк С.І. Давні металурги Українських Карпат. – Ужгород, 1978..
11. Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. – Київ, 2005.
12. Баран В.Д. Археологічні пам'ятки VI-VII ст. на території Західної Волині – важливе джерело до вивчення літописних дулібів// Український історичний журнал. – 1969. – №4. – С.65-71.
13. Баран В.Д. Черняхівська культура. – К., 1981;
14. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля. – Км'янець-Подільський, 2000.
15. Баран В.Д., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. – К., 1991.
16. Болтрик Ю., Фіалко О. Напад Скіфів на Трахтемирівське городище. К., 2003.
17. Борисковский П.И., Праслов Н.Д. Палеолит бассейна Днестра и Приазовья. – М., 1964. – С.23-25.
18. Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. – К., 1963.
19. Брайчевський М.Ю. Нові розкопки на Пастирському городищі// Археологічні пам'ятки. – 1955. – Т.5. – С.67-76.
20. Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – К.: Наукова думка, 1968.
21. Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. – Луганськ, 2001.
22. Бугай А. С. Змійові вали – літопис землі Київської. – К., 1971;
23. Бурдо Н.Б. Населення раннього етапу Трипільської культури межиріччя Дністра та Південного Бугу. – К., 1993.
24. Винокур І. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-IV ст. н.е. – К., 1972. – С.143-161;
25. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К., 2002.
26. Володарець-Урбанович Я.Р. Скиба А.В. Гончарний посуд VII-VIII ст. на півдні Східної Європи// Археологія. – 2011. - №2. – С.34-46.
27. Вязьмітіна М.І. Золота Балка. – К., 1962.
28. Гладких М.І. Історична інтерпретація пізнього палеоліту. – К., 1991.
29. Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Держава і цивілізація в історії України. – К., 2009. – С.73-87.
30. Губенко С. Готи і Україна// Людина і світ. – 2002. – №7-8. – С.26-29.
31. Давні слов'яни: археологія та історія. – К., 2016.
32. Давня історія України: В 3-х т. – Київ, 1997- 2000.
33. Даниленко В.М. До кіммерійської проблеми// Археологія.– Т.5. – 1951. – С.218-255.

34. Даниленко В.М. Кам'яна Могила. – К., 1986.
35. Демиденко Ю.Е. До питання про час винаходу луку та стріл // Археологія. – 1987. – Вип.60. – С.1-6.
36. Денисюк Н. Чому “зникла трипільська культура”? – К.: Слово, 2001.
37. Дзиговський О. М. Історія сарматів Карпато-Дніпровського регіону: Автореф. ... д-ра іст. наук. – Одеса, 2003. – 33 с.
38. Думка М.С. Про медицину скіфів. – К., 1960.
39. Енциклопедія трипільської цивілізації. – Т.1. – К., 2004. – С.304.
40. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т.1. – Львів, 1999.
41. Євсєєв В. Палеолітична стоянка Амвросіївка// Палеоліт і неоліт України. – К., 1947. – С.265-281.
42. Залізняк Л. Л. Найдавніше минуле України. — К.: Наук. Думка, 1997.
43. Залізняк Л.Л. Мисливці при льодовикової Європи в кінці палеоліту та на початку мезоліту// Археологія. – 1988. – Вип.64. – С.11-21.
44. Залізняк Л.Л. Палеоекономічна реконструкція суспільства степових мисливців// Археологія. – 1996. – №3. – С.29-39.
45. Збенович В.Г. Періодизація і хронологія раннього Трипілля// Археологія. – В.35. – 1980. – С.3-25.
46. Збенович В.Г. Ранній етап трипольської культури на Україні. – Київ, 1989.
47. Зиневич Г., Круц С. Антропологічна характеристика давнього населення України. – К., 1968;
48. Зубар В., Ліньова Є., Сон Н. Античний світ Північного Причорномор'я. – К., 1999.
49. Зубар В.О. Виникнення воєнного та релігійного союзу грецьких міст Боспору// УІЖ. – 1997. - №5. – С.41-52.
50. Іванова С. В. Населення ямної культурно-історичної спільноти Північно-Західного Причорномор'я: Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 19 с.
51. Історія української культури. – Т.1. Історія культури давнього населення України. – К.: Наукова думка, 2001. – 1135 с.
52. Кісь Я. Етногенез слов'ян. – Львів, 1985.
53. Кодлубай І., Нога О. Прадавня Україна. – Львів, 2001. - 380 с.
54. Козак Д.Н. Венеди. – К., 2008.
55. Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). – Київ, 1992.
56. Комар О. В. Населення степів Північного Причорномор'я VI – початку УІІІ ст.: Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 20 с.
57. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України. – Харків, 2001. – С.41.
58. Котигорошко В. Г. Історія населення Верхнього Потисся в латеноримський час (III ст. до н.е. – IV ст. н.е.): Автореф. ... д-ра іст. наук. – Ужгород, 1996. – 49 с.
59. Кравченко Е.А. Кизил-Кобинська культура у західному Криму. – Луцьк, 2016.
60. Кравченко Е.А. Хронологія молодшого дотаврського періоду кизил-кобинської культури// Археологія. – 2010. – №1. – С.11-27.
61. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.А. Українське мистецтво. – Т.1. – Львів: Світ, 2003.
62. Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русява А.С. Античні держави Північного Причорномор'я. – К., 1998.
63. Крисаченко В. Історія Криму від найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. – К., 2007. – С.188-220.
64. Крушельницька Л. Чорноліська культура Середнього Придністров'я. – Львів, 1998.
65. Крушельницька Л.І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. – Київ, 1985.
66. Крушельницька Л.І. Пн. Прикарпаття і Західна Волинь доби раннього заліза. – К., 1976.
67. Крушельницька Л.І. Чорноліська культура середнього Подністров'я. – Львів, 1998.

68. Кучинко М., Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області. – Луцьк, 2010.
69. Лисенко С. Д. Середнє Подніпров'я за доби пізньої бронзи: Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 20 с.
70. Любичев М.В. Хронологія поселень черняхівської культури в лісостепу між Дніпром і Сіверським Дінцем// Археологія. – 2011. – №4. – С.7-19.
71. Магомедов Б. В. Черняхівська культура. Проблема етносу: Автореф. ... д-ра іст. наук. – К., 1999. – 37 с.
72. Махортих С.В. Кіммерійці Північного Причорномор'я. – К., 2005.
73. Мацькевий О. Мезоліт Закарпатської області// Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С.37-50.
74. Михайлина Л. П. Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами (райковецька культура): Автореферат ... д-ра іст. наук. – К., 2008.
75. Мозолевський Б. М. Синтез скіфо-античної думки// Всесвіт. – 1978. - №2.
76. Мозолевський Б. Скіфський степ. – Київ, 1983.
77. Мозолевський Б.М. Товста могила. – Київ, 1979.
78. Мурзін В. Населення України у передскіфські часи (кіммерійці та їхні сусіди) // Історія України. – 2000. – N2.
79. Мурзін В.Ю. Про утворення Північнопричорноморської Скіфії// Археологія. – 1986. – Вип.55.
80. Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – Київ, 1976.
81. Никорак О. З історії розвитку ткацтва в Україні// Народознавчі зошити. – 1998. - №4.
82. Новицька М.О. До питання про текстиль трипільської культури// Археологія. – 1948. – Т.2. – С.44-61;
83. Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. – К., 1992.
84. Овчинніков Є.В. Модель печі з трипільського поселення Березівка// Археологія. – 1994., - №3. – С.149-151.
85. Отрошенко В. В. Історія племен зрубної спільності. Автореферат д-ра іст. наук. – К., 2002.
86. Охріменко Г.В. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині. – Луцьк, 2001.
87. Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – Київ, 1993.
88. Пам'ятки історії та культури України. – К., 2005. – С.129.
89. Парсек Т.С Трипільське поселення Коломийщина// Трипільська культура. – К., 1940. – С.9-41.
90. Пастернак Я. Археологія України. – Торонто, 1964.
91. Пачкова С. Походження слов'ян //Археологія. – 2003. - №4. – С.135-139.
92. Пачкова С.П. Господарство східнослов'янських племен на рубежі нашої ери. – К.: Наукова думка, 1974.
93. Пачкова С.П. Участь місцевого компоненту у формуванні зарубинецької культури// Археологія. – 1999. – N2. – С. 6-24.
94. Пелещишин М.А. Дослідження поселень висоцької культури на Розточчі в 1993-1994 роках // Восточноєвропейский археологический журнал. – 2000. – №6(7).
95. Пеняк С., Пеняк П. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. – Ужгород, 1997.
96. Пеняк С.І. Про племінну належність давньослов'янських пам'яток Закарпаття// Культура і побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1973.
97. Петраускас О. В. Черняхівська культура та гуни (за матеріалами археологічних пам'яток України) // Археологія. – 2021. – № 2. – С. 15-32.
98. Петров В. Походження українського народу. – К., 1992.
99. Петров В. Скіфи: Мова і етнос. К., 1968.

100. Петрова Е. Б. Феодосія та Південно-Східний Крим за часів античної доби (середина VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.): Автореферат ... д-ра іст. наук. – Харків, 2001; Гаврилов А.В. Округа античної Феодосії. – Симферополь, 2004.
101. Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.). – Чернівці, 2001.
102. Прицак О. Походження Русі//Хроніка 2000. – 1992. – №2.
103. Прохненко І. А. Історія військової справи даків I ст. до н.е. – початку II ст. н.е.: Автореф. ... канд. іст. наук. – Ужгород, 2002.
104. Рижев С.М. Археологічні дослідження палеолітичної пам'ятки Малий Раковець на Закарпатті // Археологічні студії. - Вип. 1. - Київ-Чернівці: Прут, 2000. - С. 194-200.
105. Рудич Т. Антропологічний склад населення черняхівської культури//Археологія. – 2003. - №4. – С.19-31.
106. Сапожніков І. Хронологія і періодизація пізнього палеоліту півдня Східної Європи// Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 9. – Львів, 2005. – С.14-31.
107. Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – Київ, 1974.
108. Скиба Л.Є. Могильник зарубинецької культури Вишеньки біля Києва. – К., 2008.
109. Скиба Л.Є. Пирогівський могильник зарубинецької культури. – К., 2000;
110. Скорий С.А. Кочовики передскіфської та скіфської доби в Дніпровському Правобережному Лісостепу. Автореферат... доктора іст. наук. – К., 1996. – С.16.
111. Словник-довідник з археології /під ред. Гаврилюк Н.О. – Київ, 1996.
112. Сминтина О. В. Історія населення України в IX – VI тис. до н.е. (екологічний аспект): Автореф. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1997.
113. Смирнов С.В. Крем'яний комплекс оріньякського місцезнаходження Берегове III// Археологія. – В.8. – 1973. – С.59-67.
114. Смирнов С.В. Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя. – Київ: Наукова Думка, 1973.
115. Смирнов С.В. Пізньопалеолітична стоянка Берегове I на Закарпатті// Археологія. – 1974. – Вип.13. – С.32-41.
116. Сова П.П. Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді// Археологія. – Т.17. – 1964. – С.180-187.
117. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). – К, 1974.
118. Сулик І., Яворська Б. Трипільська культура// Історія України. – 2000. – №35.
119. Сухобоков В.О. Ранні етапи культури літописних сіверян (ще раз про пам'ятки волинцевського типу) // Восточноевропейский археологический журнал. – №3. – 2000.
120. Телегін Д.Я. Деякі підсумки дослідження неоліту на Україні// Вісник АН УРСР. – 1958. – №6. – С.43-53.
121. Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. – Київ, 1968.
122. Телегін Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. – К., 1973;
123. Телегін Д. Вартові тисячоліть. – К.: Наукова думка, 1991.
124. Телегін Д. Мезолітичні пам'ятки України. – К., 1982.
125. Тесленко Д. Л. Ямна культура Дніпровського Надпоріжжя та правобережного Передстепу: Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 19 с.
126. Ткаченко В. І. Пізній палеоліт Закарпаття (пам'ятки оріньякської традиції): Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 1997.
127. Ткачук Т.М. Знакова система трипільської культури// Археологія. – 1993. – №3. – С.91-100.
128. Україна: хронологія розвитку. – Т.1. З давніх часів до пізньої античності. – К.: Кріон, 2008. – 704 с.
129. Чередниченко М.М. Хронологія зрубної культури Північного Причорномор'я// Археологія. – 1977. – В.22. – С.3-21.

130. Черниш О.П. До питання про виникнення мистецтва// Вісник АН УРСР. – 1979. – №8. – С.46-50.
131. Черняхівська культура: матеріали досліджень. – К., 2016.
132. Шапошникова О.Г. Про пам'ятки часу катакомбної культури в Степовому Придніпров'ї// Археологія. – 1968. – Т.21. – С.79-94.
133. Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблеми ранніх форм урбанізації. – К., 2001.
134. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Пізньотрипільське поселення біля с.Майданецького на Черкащині// Археологія. – 1987. – №60. – С.71-87.
135. Шуст Р. Нумізматика. – К.: Знання, 2009. – С.27.
136. Щодра О. М. Слов'яни і Русь в ранньому середньовіччі. Передумови і початки формування імперії русів. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2021. – 481 с.
- Допоміжна література:**
137. Баран В.Д. Слов'янська община (за матеріалами поселення Рашків I)/ Автореферат... канд. іст. наук. – К., 1992.
138. Бережанська С.С. Кераміка білогрудівської культури// Археологія. – 1964. – Т.16. – С.17-21.
139. Белік О.О. Поясні набори з салтівських пам'яток як індикатор салтово-мадярських контактів// Археологія. – 2002. – №2. – С.109-114.
140. Бібкова В. До історії доместикації коня на південному сході Європи// Археологія. – 1969. – Т.22. – С.55-68.
141. Бідзіля В.І. Дослідження Гайманової Могили// Археологія. – 1971. – В.1. – с.44-56;
142. Бідзіля В.І. З історії чорної металургії Карпатського узгір'я рубежу нашої ери// Археологія. – 1970. – Т.24. – С.32-48.
143. Білик М., Пелешишин М., Чайка Р. Археологічні матеріали з с. Жуків на Бережанщині (З історії населення висоцької культури) // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 4. – 2000. – С. 87–104;
144. Болтрик Ю. В., Фіалко О. Є. Могили скіфських царів другої половини IV ст. до н.е.// Археологія. – 1995. – № 2.
145. Бурдо Н. Трипільська культура і Україна// Новітні міфи та фальшивки про походження українців. – К.: Темпора, 2008.
146. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Основи хронології Трипілля – Кукутені// Археологія. – 1998. – №2. – С.3-14.
147. Гавриленко І.М. "Човники" доби мезоліту-енеоліту та проблема їхнього призначення // Восточноєвропейский археологический журнал. – 2001. – №5(12).
148. Генінг В.Ф. Соціальні формації первісності// Археологія. – 1989. – №4. – С.4-6.
149. Гладилін В.М. Про техніку левалуа в мустьє Руської рівнини та Криму// Археологія. – Т.22. – К., 1969. – С.19-26:
150. Гладилін В.М. Відкриття мустьєрської стоянки на Донеччині// Археологія. – Т.20. – К., 1966. – С.135-142.
151. Гладких М.І., Корнієць Н.Л. Нова споруда з кісток мамонта в Межирічі// Вісник АН УРСР. – 1979. – №9. –С.50-54.
152. Глуман А. Боспор і Херсонес на порозі християнської доби// Людина і світ. – 1994. – N11-12. – С. 2-9.
153. Горбаненко С.А. Зернотерки волинцево-роменського типу// Археологія. – 2002. – №3. – С.120-126.
154. Горбаненко С.А., Колода В.В. Сільське господарство мешканців поселення Великий Салтів// Археологія. – 2010. – №1. – С.27-42.
155. Добровольський А.А. Могильник в с. Чаплі// Археологія. – 1954. – Т.9. – С.106-118.
156. Довгань П.М. Нові матеріали до археологічної карти Золочівського і Бродівського районів Львівської області // Там само. – Вип.1. – 1996. – С.16–18;

157. Довгань П.М., Онищук Я.І. Археологічні дослідження біля с. Підлисса (1995–1997) // Там само. – Вип.3. – 1998. – С.36–44;
158. Журавльов О.П. Остеологічні матеріали з поселення Діброва// Восточно-европейский археологический журнал. – 2002. – №5.
159. Заєць І.І., Гусєв С.О. Модель трипільського житла з Південного Бугу// Археологія. – 1992. – №3. – С. 130-132;
160. Зінько В.М. Боспорське місто Тірітака у VI – на початку V ст. до н.е.// Археологія. – 2016. – №3. – С.36-44.
161. Ключко В.І. “Народи моря” та Північне Причорномор’я// Археологія. – 1990. – №1. – С.10-17.
162. Кобаль Й. Бронзовий скарб із с.Завадівка// Пам’ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип’яті. – К., 1993. – С.128-129.
163. Кобаль Й. В. Зв’язки населення Північного Причорномор’я з Карпатським басейном в епоху пізньої бронзи: Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 23 с.
164. Козак Д. Вельбарська культура: готи чи гепіди?//Археологія. – 2002. - №3. – С.7-17.
165. Козак Д. Капище готів на Волині//Археологія. – 2010. - №3. – С.34-42.
166. Корнієць Н.Л. До питання про причини вимирання мамонта на Україні// Доповіді АН УРСР. – 1959. – №10. – С.1152-1155.
167. Круц С.І. Антропологічні дані до кіммерійської проблеми// Археологія. – 2002. – №4. – С.13-28.
168. Крушельницька Л.І. Могильник Висоцької культури у м.Золочеві// Археологія. – 1965. – Т.19. – С.122-135.
169. Кузнецов П.Ф., Хохлов О.О. Етнокультурні зв’язки степового населення Східної Європи за доби ранньої бронзи// Археологія. – 2011. - №1. – С.3-11.
170. Мацкевий Л., Гуменюк В. Там, де виріс княжий Львів// Дзвін. – 1995. - №10.
171. Одрін О.В. Ольвійське рибальство VI–III ст. до н.е. // Надчорномор’я: студії з історії та археології. – К., 2008. – С.71-89.
172. Одрін О.В. Сільське господарство античних держав Північного Причорномор’я у V–III ст. до н.е.: порівняльний аналіз // Причорноморський регіон у контексті європейської політики: минуле й сьогодення. – Одеса, 2008. – С.17-29.
173. Островерхов А. Кіммерійський ребус//Київська Старовина.–1994.– N4. – С.110-115.
174. Позіховський О.Л., Бунатян К.П. Пам’ятки культури кулястих амфор в околицях Дніпропетровська// Археологія. – 2016. – №2. – С.54-66.
175. Полтавець В.І. Структура поселень і демографічна ситуація в Потяминні в ранньому залізному віці// Археологія. – 2011 - №3. – С.10-22.
176. Попович І. Куштановицька група пам’яток// Пам’ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип’яті. – К., 1993.
177. Потушняк М.Ф. Неолітичне поселення Дякове I на Закарпатті// Археологія. – 1979. – В.30. – С.57-74.
178. Потушняк Ф.М. Питання хронології та культурної належності пам’яток неоліту та енеоліту Закарпаття// Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С.76-95;
179. Сегеда С. Антропологічні риси творців Трипільської культури// Народна творчість та етнографія. – 2005. – №3.
180. Сегеда С. Історична антропологія України: люди доби нижнього палеоліту// Краєзнавство та шкільний туризм. – 1997. – N5. – С. 3-6.
181. Синиця Є. «Країна Оюм»: готські племена зробили помітний внесок у культуру давньої України// Український тиждень. – 2016.– № 10.
182. Сулик Р., Бандрівський М. Гальштатські городища поблизу сіл Рознірче і Кульчиці на Передкарпатті// Пам’ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип’яті. – К., 1993. – С.134-137.

183. Сулик Р., Бандрівський М. Гальштатські городища поблизу сіл Рознірче і Кульчиці на Передкарпатті// Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К., 1993. – С. 137-142.
184. Телегін Д. Природно-географічне оточення неолітичної людини на Україні// Археологія. – 1962. – Т.14. – С.76-81.
185. Телегін Д.Я Про номенклатурний список крем'яних виробів доби мезоліту – неоліту// Археологія. – 1976. – В.19. – С.21-45.
186. Телегін Д.Я. Васильківський третій некрополь в Надпоріжжі// Археологія. – 1961. – Т.13. – С.3-19.
187. Телегін Д.Я. Про становлення скотарства і землеробства на південному заході європейської частини СРСР// Археологія. – 1977. – В.21. – С.17-26.
188. Шовкопляс І.Г. Визначна історична пам'ятка України// Український історичний журнал. – 1963. – №1. – С.124-131.
189. Шовкопляс І.Г. Гінцівська палеолітична стоянка// Український історичний журнал. – 1971. – №9. – С.122-123.
190. Шовкопляс І.Г. До питання про характер розвитку культури пізнього палеоліту// Археологія. – Т.22. – 1969. – С.31-54.
191. Черниш О.П. До питання про час найдавнішого заселення Східних Карпат людиною давнього кам'яного віку// Нові матеріали з історії Прикарпаття і Волині. – Вип.2. – Львів, 1992.
192. Черниш О.П. Основні підсумки дослідження палеоліту Подністров'я// Український історичний журнал. – 1968. – №11. – С.100-105;

Результати перегляду робочої програми навчальної дисципліни

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20___ р.

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20___ р.

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20___ р.

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20___ р.

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище ініціали)